

Особливості судового доказування в окремих категоріях справ про припинення права власності в умовах воєнного стану

Кисельов В.К.¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.01.2026	Право	347.95

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18921918>

Анотація. У статті досліджено особливості судового доказування в окремих категоріях справ про припинення права власності в умовах воєнного стану. Проаналізовано предмет доказування у справах про встановлення факту знищення або пошкодження нерухомого майна, а також у спорах щодо відшкодування шкоди, спричиненої збройною агресією. Розглянуто підходи Верховного Суду та практику ЄСПЛ щодо оцінки доказів в умовах збройного конфлікту. Обґрунтовано доцільність застосування пониженого стандарту доказування *prima facie*.

Обґрунтовано доцільність перерозподілу тягара доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої державою, визнаною агресором. У разі встановлення судом достатності первинних доказів зв'язку шкоди із збройною агресією обов'язок спростування факту завдання шкоди або її розміру повинен покладатися на відповідача. Такий підхід відповідає принципам ефективного судового захисту та узгоджується з європейськими стандартами оцінки доказів у ситуаціях нерівності сторін.

Ключові слова: цивільне судочинство, стандарт доказування, знищення майна, воєнний стан, тягар доказування.

Peculiarities of Judicial Proof in Certain Categories of Cases on Termination of Property Rights under Martial Law

Annotation. The article examines the evidentiary peculiarities in specific categories of civil cases concerning the termination of property rights under martial law. The study focuses on judicial assessment of evidence in proceedings related to the destruction or damage of immovable property caused by armed aggression and hostilities. Particular attention is paid to defining the subject matter of proof in cases aimed at establishing the fact of destruction of property and in claims seeking compensation for damage.

The author analyzes the approaches developed in the case-law of the Supreme Court of Ukraine and the European Court of Human Rights regarding evidentiary standards in situations of armed conflict and restricted access to evidence. It is emphasized that the traditional

¹ Кисельов Вадим Костянтинович, аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія», суддя Пересипського районного суду м. Одеси, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6928-8055>.

symmetrical allocation of the burden of proof may create procedural inequality due to structural informational asymmetry between the parties. In this regard, the article substantiates the appropriateness of applying a reduced evidentiary threshold based on the prima facie concept and proposes a modified distribution of the burden of proof in claims for damages caused by a state recognized as an aggressor.

The study also addresses the admissibility of alternative forms of evidence, including indirect and corroborative materials, in circumstances where primary documentation has been lost or destroyed. The author argues for legislative clarification of evidentiary standards in civil proceedings involving large-scale destruction of property and mass violations of property rights. The proposed approach aims to ensure effective judicial protection, maintain procedural fairness, and adapt civil procedure to extraordinary conditions arising from armed conflict.

Keywords: civil procedure, standard of proof, burden of proof, destruction of real property, martial law.

Вступ

Проблема судового доказування у справах про припинення права власності, пошкодження або знищення майна в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності в сучасних умовах масових руйнувань цивільної інфраструктури та масштабних переміщень населення. Виклики, які породжує збройна агресія, пов'язані із відсутністю або втратою правовстановлюючих документів, неможливістю оперативного доступу до місць подій, руйнування архівів та інвентаризаційних справ, підривають застосовність традиційних цивільно-процесуальних підходів до доказування. Внаслідок цього доведення факту знищення майна, визначення його дати та причинно-наслідкового зв'язку з воєнними діями набувають ключового значення як для забезпечення реалізації права на відшкодування, так і для функціонування компенсаційних механізмів, запроваджених державою (зокрема, Законом України № 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України».

Метою статті є: дослідити особливості судового доказування у конкретних категоріях справ, пов'язаних із припиненням права власності в умовах воєнного стану, визначити застосовні стандарти доказування і запропонувати процесуальні механізми, що гарантують ефективний судовий захист за збереження процесуальної справедливості.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: проаналізувати предмет доказування у справах про встановлення факту знищення чи пошкодження майна; порівняти національні підходи з практикою ЄСПЛ щодо доказів prima facie та розподілу тягаря доказування; визначити критерії достатності доказів у конкретних ситуаціях (втрата документів, окупація, відсутність доступу до знищеного чи пошкодженого нерухомого майна); та напрацювати рекомендації щодо нормативного й процесуального вдосконалення порядку розгляду відповідних справ (зокрема, щодо можливості окремого провадження та регламентації механізмів визначення дати знищення майна).

Результати

Доказування є найважливішою складовою частиною цивільного процесу, оскільки для того щоб правильно і своєчасно вирішити конкретну справу та захистити порушені права, суду необхідно перевірити факти, на які посилаються сторони у своїх вимогах та запереченнях, а також інші обставини, що мають значення для справи.

У вітчизняній науковій літературі процес доказування переважно характеризується як інститут цивільного процесуального права. Так, О. О. Грабовська вважає сферу доказування інститутом цивільного процесуального права, основу якого становлять сукупність норм, що регулюють правовідносини в цій сфері. Автор вважає, що ці норми є найважливішою ланкою в цілісній системі цивільного процесуального права, пов'язані з усіма іншими інститутами та окремими нормами, «працюють» у сукупності та взаємозв'язку [1, с. 159].

О. В. Гетманцев вважає доказуванням інститут цивільного процесуального права, який складається із сукупності норм що регулюють правовідносини в цьому напрямі цивільної процесуальної діяльності щодо сфери доказування, установлення фактів та обставин [2, с. 213]. С. В. Васильєв визначав процес доказування як «розумову й процесуальну діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, що спрямована на встановлення істини в конкретній справі та вирішення спору між сторонами» [3, с. 133].

А. І. Виноградова під предметом доказування розглядає «сукупність юридичних обставин, з якими закон пов'язує виникнення матеріальних і процесуальних прав та обов'язків, а також процесуальних прав та обов'язків щодо їх доказування, які утворюють умовну систему в кожній конкретній справі й зумовлюють необхідність вибору доказів на підтвердження їх існування чи спростування» [4]. Фактично, предметом доказування є перелік елементів, наявність яких у сукупності достатня для задоволення позову (чи відмови у його задоволенні).

На сучасному етапі запровадження компенсаційних механізмів набуває особливого значення доведення факту знищення або пошкодження майна. Враховуючи велику кількість зруйнованих та пошкоджених об'єктів, а також, що такі об'єкти розташовані по всій території країни, то наявні об'єктивні причини, які перешкоджають інколи оформленню документів для подачі заявки на отримання компенсації. Отже необхідно визначити, що може бути предметом доказування у справах про встановлення факту знищення або пошкодження майна. У справі № 635/6172/17 Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що «у кожному випадку звернення з позовом про відшкодування Державою Україною шкоди (майнової, моральної), завданої терористичними актами у періоди проведення АТО, Операції об'єднаних сил, суди мають з'ясувати: а) підстави позову (обставини, якими обґрунтована позовна вимога); б) чи мала Держава Україна у розумінні ст. 1 Конвенції юрисдикцію щодо гарантування прав і свобод на тій території, на якій, за твердженням позивача, відбулося порушення; в) якщо мала юрисдикцію, то чи виконала її конвенційні обов'язки з такого гарантування на відповідній території (якщо мало місце невиконання або неналежне виконання конкретного обов'язку, то у чому воно полягало, якими були наслідки цього та причинно-наслідковий зв'язок між ними і невиконанням або неналежним виконанням відповідного обов'язку); г) чи є підтвердження всіх цих фактів (належні, допустимі, достовірні та достатні докази)» [5]. І хоча обставини справи стосувалися відшкодування моральної шкоди, спричиненої загибеллю члена сім'ї під час проведення АТО на непідконтрольній території, висловлені підходи щодо доказування можна застосовувати і у справах щодо відшкодування шкоди, пов'язаною із знищенням чи пошкодженням майна.

Враховуючи постійне збільшення випадків пошкодження або знищення майна, що може супроводжуватись втратою правовстановлюючих документів на майно, частина з вищевказаних документів може бути втрачена, що може бути перешкодою для отримання компенсації. В даному випадку важливим доказом для отримання

компенсації є докази, які підтверджують право власності або користування даними об'єктами, а також докази знищення або пошкодження майна. Так, ст. 346 ЦК України серед підстав припинення права власності визначає і знищення майна, відповідно ст. 349 ЦК України право власності на майно припиняється в разі його знищення [6]. Проте дана стаття не містить визначення поняття «знищення майна» та випадків, на які поширюється ця норма, а тому зазначена норма фактично поширюється на всі випадки знищення майна, незалежно від причин настання такого результату.

Документальне засвідчення факту знищення чи пошкодження майна є важливим для подальшого визначення розміру збитків та отримання компенсації. В контексті відшкодування завданої шкоди внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України важливо встановити не тільки факт знищення чи пошкодження майна, а причинний зв'язок між даними фактами та діями Російської Федерації проти України.

Так, у постанові Верховного Суду від 09 червня 2022 р. у справі №759/18854/20 визначено, що документами, які підтверджують знищення майна, можуть бути матеріали технічної інвентаризації, що засвідчують факт знищення майна, довідки органів внутрішніх справ України, акт про пожежу, офіційні висновки інших установ або організацій, які відповідно до законодавства уповноважені засвідчувати факт знищення майна тощо, а умовами для припинення права власності на знищене нерухоме майно згідно зі статтею 349 ЦК України, є наявність встановленого факту знищення майна [7].

Відомості про реєстрацію права власності можливо отримати з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, але він почав функціонувати з 01 січня 2013 року. До 01 січня 2013 р. існував електронний реєстр права власності, який був запроваджений на підставі Порядку ведення Реєстру прав власності на нерухоме майно, затверджений Наказом Міністерства юстиції України 28 січня 2003 р. № 7/5. Фактично до появи першого електронного реєстру всі відомості про реєстрацію права власності зберігались лише на паперових носіях органами Бюро технічної інвентаризації (далі – БТІ). Отже у разі відсутності інформації у державних електронних реєстрах відомостей про реєстрацію права власності на об'єкти нерухомого майна єдиним джерелом інформації є відповідні паперові носії, які зберігаються в місцевих органах БТІ.

Однак наявна інформація у органах БТІ може бути також відсутня, у тому числі, в разі її знищення, або за фактом того, що інколи громадяни не встигли, або взагалі забували здійснити реєстрацію права власності. Так, у судовій практиці зустрічаються багато випадків, коли документи, які посвідчують перехід права власності, не були вчасно зареєстровані у БТІ. Данні випадки характерні для угод, які були вчинені до 01 січня 2013 р., оскільки не вимагали обов'язкової реєстрації у реєстрі права власності безпосередньо суб'єктами, які посвідчували такі угоди. Деякі громадяни, які укладали договори купівлі-продажу нерухомого майна, проте не зважаючи на необхідність обов'язкової їх реєстрації у місцевих органах, що було передбачено ст. 227 ЦК України в редакції 1963 р., їх вчасно не реєстрували. В такому випадку доведення факту належності на праві власності нерухомого майна у позасудовому порядку практично є неможливим. Вважаємо, що у даному випадку єдиною можливістю підтвердження факту належності нерухомого майна є відповідне судове рішення. Об'єктами судового захисту у даному випадку є законні інтереси фізичних осіб, які пов'язані як з можливістю отримання грошової компенсації. Натомість, надміру формальний підхід до підтвердження права власності за надзвичайних умов може порушувати права особи, перекладаючи на неї увесь тягар доказування та дотримання високих стандартів доказування.

На вказаній проблемі зосереджені деякі положення Принципів щодо реституції житла та майна біженців та переміщених осіб №E/CN.4/Sub.2/2005/17 від 28 червня 2005 р., ухвалені Комісією з прав людини ООН, відомі також як «Принципи Пінейру».

Ними наголошується, що «якщо йдеться про масове переміщення людей, коли документальних доказів прав власності або прав володіння виявляється недостатньо, держави можуть виходити з неспростовної презумпції, що особи, які покинули свої будинки в той чи інший період, що характеризувався насильством або лихом, вчинили так з причин, пов'язаних з насильством або лихом, і тому мають право на реституцію житла, землі та майна. У таких ситуаціях адміністративні та судові органи можуть самостійно встановлювати факти, пов'язані з документально не підтвердженими вимогами про реституцію» [8].

У Постанові Верховного Суду від 14 грудня 2021 р. у справі № 344/16879/15-ц висловлені умови застосування ст. 392 ЦК України, зі змісту якої вбачається, що вона містить дві диспозиції, за яких власник майна може звернутися з позовом про визнання права власності: 1) якщо таке право оспорується або не визнається іншою особою; 2) у разі втрати власником документа, який засвідчує право власності. Суб'єктом вимог про визнання права власності може будь-яка особа, яка вважає себе власником певного майна, однак не може належним чином реалізувати свої правомочності у зв'язку з наявністю щодо цього права сумнівів у третіх осіб або претензіями третіх осіб чи необхідністю отримати правовстановлюючі документи. Позов про визнання права власності на майно подається власником тоді, коли в інших осіб виникають сумніви щодо належності йому цього майна, коли створюється неможливість реалізації позивачем свого права власності через наявність таких сумнівів чи внаслідок втрати правовстановлюючих документів [9].

Деякі науковці висловлюються, що власник майна може звернутись до суду з позовом про визнання права власності, який матиме самостійне правове значення і не вимагатиме внесення будь-якого зобов'язуючого рішення для інших осіб, оскільки у цьому випадку навіть відсутня така сторона, як відповідач [10, с. 659]. Однак такі вимоги можливо розглядати тільки в окремому провадженні, оскільки у позовному провадженні обов'язкову участь беруть відповідачі. Так, О. Б. Гнатів пропонує, що «при відсутності спору про право при визнанні права власності доцільно надати власникам право звертатись до суду в порядку окремого провадження з заявою про встановлення факту володіння майном на праві власності, підтвердивши тим самим констатуючий характер аналізуючого способу» [11]. Суддя Верховного Суду О. В. Ступак також вважає, що потрібно спростити процесуальний порядок розгляду відповідної категорії спорів [12]. С. Я. Фурса зазначає, що в окремому провадженні засобом захисту «охоронюваних законом інтересів є рішення суду про констатацію юридичного факту, тобто з набранням судовим рішенням законної сили юридичні обставини перетворюються в юридичні факти, а охоронюваний законом інтерес стає підставою для отримання особою певних прав, які визначаються законом на підставі встановленого юридичного факту» [13, с. 55]. Але в питаннях встановлення факту знищення майна окреме провадження не завжди може бути застосовне, оскільки такий факт є складовою деліктного правовідношення, а його встановлення невід'ємно пов'язане з потенційним спором про право (у справах про відшкодування шкоди). Констатація такого факту судом з метою подальшого отримання компенсації виходила б за межі функції суду в окремому провадженні, оскільки встановлення факту знищення майна має здійснюватися виключно в позовному провадженні або в межах спеціальних позасудових компенсаційних процедур.

Враховуючи специфіку правовідносин та неможливість у позивача іншим шляхом відновити порушене право, є вірним приймати до уваги будь-які докази, які підтверджують належність позивачу майна. До даних доказів можливо віднести копії правовстановлюючих документів, факт наявності реєстрації місця проживання за адресою, наявність документів, які підтверджують сплату комунальних послуг, показання свідків тощо.

Отже в даному випадку судові рішення не породжує права власності, а лише підтверджує наявне у позивача право власності, набуте раніше на законних підставах. Під час розгляду даної категорії справ суд має можливість досліджувати будь-які докази, у тому числі і покази свідків, результати висновків судових експертів, тобто такі докази, оцінку яких може зробити лише суд у відповідному судовому рішенні. У низці рішень у справах, пов'язаних із військовими конфліктами, ЄСПЛ також визнавав порушенням з боку держав надміру формалістській підхід щодо документального підтвердження права власності за відсутності оригіналів документів («Solomonides проти Туреччини» (заява № 16161/90), «Kerimova та інші проти Росії» (заяви №№ 17170/04, 20792/04, 22448/04, 23360/04, 5681/05 і 5684/05), «Sargsyan проти Азербайджану» (заява № 40167/06), «Chiragov та інші проти Вірменії» (заява № 13216/05) та ін.). ЄСПЛ визнав переконливим доказом наявності володіння технічні паспорти, довідки державних органів, витяги з погосподарської книги, дозволи на будівництво тощо.

В судовій практиці та згідно вимогам ЦПК України доказування не може ґрунтуватися на припущеннях, а суд встановлює наявність або відсутність певних обставин (фактів) на основі оцінки доказів, які містять інформацію щодо предмета доказування. Отже необхідно вести мову про певний «стандарт доказування» у цивільному процесі, відповідно до якого суд вважає фактичну обставину доведеною.

Як зазначає І. О. Бут, «стандарт доказування – це мінімальний, пороговий ступінь суб'єктивної впевненості, переконаності судді (присяжних) в істинності спірного факту, коли суд доходить або повинен доходити висновку про достатність доказів і визнання тягаря доведення виконаним; при досягненні цього порогового рівня тягар спростування переноситься на опонента, і якщо той своїми контрдоказами не знизить впевненість суду нижче рівня стандарту доказування, суд буде виходити з визнання факту встановленим» [14, с. 228]. У радянському судовому цивільному процесі об'єктом пізнання була об'єктивна істина, і був лише один «стандарт доказування» – внутрішнє переконання судді [15]. Д. Д. Луспенник вважає, що «фактично аналогом стандарту доказування у вітчизняному цивільному судочинстві є внутрішнє переконання судді під час оцінки доказів» [16]. І. В. Андронов зазначає, що «у сучасному цивільному процесуальному праві України покладення на суд обов'язку встановити об'єктивну істину та пов'язувати з нею обґрунтованість судового рішення не вбачається можливим з огляду на посилення засади змагальності судового процесу й неможливості суду проводити розслідування обставин справи за власною ініціативою» [17, с. 39]. Н. В. Волкова, аналізуючи судову практику, робить висновок, що «стандарт доказування «баланс ймовірностей» використовується і в судовій практиці, і в науці цивільного процесуального права, однак фактично відсутнє розуміння сутності стандарту доказування, його правової природи. Також не передбачено, яким чином він повинен застосовуватися і наслідки його застосування у судовій практиці» [18, с. 147].

У постанові від 18 березня 2020 р. у справі № 129/1033/13 Велика Палата Верховного Суду наголошувала «на необхідності застосування передбачених процесуальним законом стандартів доказування та зазначала, що принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи. Зокрема, цей принцип передбачає покладення тягаря доказування на сторони. Водночас цей принцип не створює для суду обов'язок вважати доведеною та встановленою обставину, про яку стверджує сторона. Таку обставину треба доказувати таким чином, аби реалізувати стандарт більшої переконливості, за яким висновок про існування стверджувальної обставини з урахуванням поданих доказів видається вірогіднішим ніж протилежний. Тобто певна обставина не може вважатися доведеною, доки інша сторона її не спростує (концепція негативного доказу), оскільки за такого підходу принцип змагальності втрачає сенс» [19].

В цивільному судочинстві, як правило, використовують три основні стандарти доказування [20;21]:

1) понижений стандарт «*prima facie*», коли стороні достатньо надати докази, достатні щоб хоча б на перший погляд допустити, що факт, який підлягає доказуванню, міг бути. Даний стандарт застосовується для встановлення фактичних підстав при розгляді заходів забезпечення позову. Як зазначають О. В. Скупінський, В. І Гніденко «у випадках, коли лише органи держави-відповідача мають доступ до інформації, яка може підтвердити або відхилити заяви заявника, на них лежить тягар доказування, ситуація, коли органи держави-відповідача зобов'язані надати повні та переконливі пояснення щодо справи. Якщо держава-респондент не подає необхідну інформацію без достовірних та поважних причин такої поведінки, ЄСПЛ має право вважати аргументи заявника обґрунтованими [22, с. 111]. Хоча деякі дослідники і не визначають «*prima facie*» як самостійний стандарт доказування, на якому ґрунтується вирішення справи, все ж визначають, що він є ключовою вимогою, яку треба позначити перш ніж застосувати тягар або стандарт доказування. Тільки за наявності *prima facie* випадку порушення права тягар доказування має бути визначений точніше [23, с. 57].

2) симетричний «баланс ймовірностей», у такому разі обставина вважається такою, що настала у випадку, якщо подані докази більш переконливо свідчать про ймовірність настання певного факту, ніж докази, що свідчать про зворотне. Інколи його називають «стандарт переваги більш вагомих доказів» (*preponderance of the evidence*). «Баланс ймовірностей «об'єктивізує» доказування – суд не просто посилається на своє внутрішнє переконання (адже незрозуміло, яким чином переконання було сформоване, чи не є таке переконання проявом психоемоційних особливостей судді тощо), а спирається на певні зовнішні орієнтири, щоб сторонній спостерігач, ставлячи себе на місце судді, міг так само дійти висновку, що певний факт є більш ймовірний» [14, с. 229];

3) підвищений «чіткі і переконливі докази» (*clear and convincing evidence*), тобто надання чітких і переконливих доказів, які б свідчили про настання обставини «поза розумним сумнівом».

Вважаємо, що у справах щодо встановлення факту знищення або пошкодження майна, особливо, яке перебуває у районах бойових дій, або тимчасово окупованої території після 24 лютого 2022 р., а також відшкодування завданої шкоди необхідно виходити з пониженого стандарту «*prima facie*» тобто, якщо очевидні факти свідчать про можливе пошкодження або знищення майна. Отже суд у таких справах повинний встановити наступні обставини:

1) чи є заявник особою, якій завдано шкоду. В даному випадку підлягає доведенню факт, що саме заявник, а не будь-яка інша особа, має право на відшкодування шкоди;

2) чи підтверджується факт спричинення шкоди, а саме військовими діями, терактами, протиправними діями та ін.. Встановлення причини пошкодження або втрати майна має пріоритетне значення чи має право заявник на отримання компенсації, оскільки, якщо шкода не пов'язана з обставинами, які визначені Законом № 2923-ІХ, то у відсутні підстави для визнання такого факту;

3) чим підтверджується наявні права заявника на пошкоджене або знищене майно. Саме даний факт інколи буває проблематичним, наприклад у разі знищення документів, якими дані факти підтверджувались. В якості доказів за стандартом *prima facie* позивач повинен надати відомості або документи, які підтверджують, що майно йому належало на право власності або перебувало у користуванні (фото, відеофіксацію пошкоджених чи знищених об'єктів, пояснення свідків, повідомлення з преси, або інформаційні повідомлення з органів ДСНС, органів поліції, наявні у позивача фрагментарні докази наявності у нього права власності (копії технічних паспортів, укладених у якості орендодавця договорів оренди тощо). В даному випадку тільки сукупність доказів, може

свідчить про належні права, але в будь-якому разі необхідно будь-яке документальне підтвердження даних прав.

У справах про відшкодування завданої шкоди належить встановити, чи є причинно-наслідковий зв'язок між фактом спричинення шкоди та діями, які можливо кваліфікувати, як терористичні акти, диверсії, які спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України. Саме факт того, що майно було пошкоджено або знищено внаслідок вищевказаних дій підлягає доказуванню. При цьому доцільним буде спростити правила доказування у такій категорії справ, для чого пропонується доповнити ст. 81 ЦПК України частиною 3-1, якою передбачити, що у справах про відшкодування шкоди, завданою державою, визнаною Верховною Радою України агресором, її органами, службовими чи посадовими особами, пов'язаними з державою-агресором особами та утвореннями, позивач зобов'язаний навести у позові фактичні дані, які підтверджують зв'язок між завданою шкодою та збройною агресією. У разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів спростування факту завдання шкоди чи її розміру покладається на відповідача.

Такий перерозподіл тягаря доказування у ЦПК України у справах про відшкодування шкоди, завданої державою-агресором, зумовлений як об'єктивними особливостями відповідних правовідносин, так і необхідністю забезпечення ефективного судового захисту в умовах збройного конфлікту. Чинна модель доказування у цивільному процесі ґрунтується на загальному принципі, відповідно до якого кожна сторона доводить ті обставини, на які вона посилається. Такий підхід є виправданим у класичних приватноправових спорах, де сторони перебувають у відносно рівному становищі щодо доступу до доказів та можливостей їх отримання. Проте у справах про відшкодування шкоди, спричиненої збройною агресією, формально рівний розподіл обов'язку із доказування породжує процесуальну нерівність, адже позивач, як правило, не має доступу до власного майна, інформації про структуру та підпорядкування військових формувань, характер та інтенсивність конкретних військових операцій, до документів органів держави-агресора. У значній частині випадків шкода завдається на територіях, де відсутня можливість оперативного проведення експертиз або фіксації доказів. За таких умов вимога повного доведення причинно-наслідкового зв'язку між конкретними діями держави-агресора та конкретною шкодою може перетворитися на надмірний і фактично недосяжний стандарт, від якого держава-агресор, яка ухиляється від судового розгляду (як було показано вище), тільки отримуватиме перевагу, адже жодні інші процесуальні інструменти (витребування доказів, призначення експертизи судом тощо) для неї не діятимуть.

Запропонована модель не скасовує загального принципу змагальності та диспозитивності цивільного процесу, а лише адаптує його до специфіки шкоди, пов'язаної зі збройною агресією. Позивач зобов'язаний навести у позовній заяві фактичні дані, що підтверджують зв'язок між завданою шкодою та збройною агресією, тобто сформуванню належну первинну доказову основу. Лише після того, як суд визнає подані докази достатніми для встановлення *prima facie* зв'язку шкоди із воєнними діями, тягар спростування факту шкоди або її розміру покладається на відповідача. Таким чином, не відбувається звільнення позивача від обов'язку доведення; змінюється лише момент і межі перерозподілу тягаря доказування з огляду на асиметрію доступу до доказової бази.

Одним з дискусійних питань, пов'язаним із оцінкою доказів, є визнання допустимими доказів, які були видані окупаційною владою, у тому числі, які підтверджують факт знищення або пошкодження майна. Так, відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на

тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII (далі – Закон № 1207-VII) будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану [24]. Редакція ч. 3 ст. 9 Закону № 1207-VII, викладена згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» № 2217-IX від 21 квітня 2022 р. [25] ґрунтується на концепції, відомій у світовій юриспруденції як «Намібійські винятки» Міжнародного Суду ООН («*Namibia exception*»).

У Консультативному висновку Міжнародного Суду ООН «Правові наслідки для держав, пов'язані із триваючою присутністю Південної Африки у Намібії» від 21 червня 1971 р. було важливе застереження та виняток із загального принципу невизнання («*non-recognition*»). Суд зазначив, що незважаючи на незаконність південноафриканської присутності, це не повинно позбавити народ Намібії переваг, пов'язаних із міжнародних співробітництвом. І хоча офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення мандату, є незаконними та недійсними, ця недійсність не може бути поширена на такі дії як, наприклад, реєстрація народжень, смертей та шлюбів, наслідки яких можна ігнорувати лише на шкоду жителям цієї території [26].

Отже на даний час, будь-які «офіційні» документи, які підтверджують факт пошкодження або знищення майна, що видані на тимчасово окупованій території неможливо приймати як докази. У подібних обставинах у справі «Кіпр проти Туреччини» ЄСПЛ підтримав підходи Міжнародного Суду ООН та зазначив, що зобов'язання ігнорувати документа фактичних утворень далеко не є абсолютним. Життя на відповідній території для її мешканців триває. Це життя має бути стерпним і захищеним фактичною владою, включаючи їхні суди; і, в самих інтересах мешканців, пов'язані з цим дії цих органів влади не можуть просто ігноруватися третіми державами або міжнародними установами, особливо судами, включаючи ЄСПЛ. Вважати інакше означало б позбавити мешканців території всіх їхніх прав щоразу, коли вони обговорюються в міжнародному контексті, що означало б позбавлення їх навіть мінімального стандарту прав [27]. У своїй практиці Суд розробив гнучкий підхід до доказів, які повинні бути надані заявниками, які стверджують, що вони втратили своє майно та житло в ситуаціях міжнародного або внутрішнього військового конфлікту: не тільки копії чи дублікати документів про право власності, а й інші документи, що підтверджували факт проживання у будинку, оброблення землі, витяги із земельного або податкового реєстрів, документи з місцевої адміністрації, плани, фотографії та квитанції на утримання майна, а також докази доставки пошти за адресою, заяви свідків або будь-які інші релевантні докази [28].

В той же час, відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» від 04 квітня 2023 р. № 288-р, цей план одним із очікуваних результатів закріплює «визнання/верифікація інформації про факти, що міститься у документах, виданих російськими окупаційними адміністраціями на тимчасово окупованій території» [29]. Однак реалізація даного плану фактично є можливою лише після завершення деокупації. Представництвом Президента України в Автономній Республіці Крим також як один із кроків з деокупації визначається напрям верифікації документів, які впливають на права і свободи громадян України та видані окупаційними адміністраціями. Однак верифікація не передбачає автоматичного визнання, а для

деяких документів визнання виключається (наприклад, правочини, вчинені внаслідок незаконних дій окупаційних адміністрацій з націоналізації майна держави, юридичних осіб та громадян України, вилучення майна у законних власників так званими рішеннями окупаційних структур, судовими рішеннями окупаційних судів тощо) [30].

Однією із пропозицій у сфері реалізації права власності зазначається створення «можливість фізичним і юридичним особам протягом окупації повідомляти державу про добровільну зміну майнового стану, передавати державі інформацію та копії відповідних «документів», що підтверджують зміну статусу майна і прав власності на окупованій території» [31, с. 28].

Наразі в Україні тільки формується судова практика розгляду справ, які пов'язані з встановлення факту знищення або пошкодження майна. Дана практика у більшості випадків пов'язується саме з оскарженням дій Комісій з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Необхідно відзначити, що спори щодо оскарження рішень Комісій з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України розглядаються саме в порядку адміністративного судочинства.

У справах даної категорії, з метою уникнення будь-якого шахрайства, необхідно встановлювати не тільки факт пошкодження (знищення), внаслідок повномасштабної збройної агресії, але й факт того, що дане майно до його пошкодження існувало, тобто експлуатувалось за призначенням. Саме факт експлуатації за призначенням майна, а не технічний стан був вирішальним у справі № 400/3394/24 про оскарження відмови в наданні компенсації за зруйноване майно, яку розглядав Миколаївський окружний адміністративний суд. У рішенні суду зазначено, що «до початку бойових дій житловий будинок був у занедбаному стані, але він експлуатувався і був пошкоджений до непридатного для використання за цільовим призначенням стану внаслідок бойових дій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». У вищевказаному рішенні суд встановив, «що оскільки комісії з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України є консультативно-дорадчими органами виконавчого комітету відповідної сільської, селищної та міської ради, і не мають статусу юридичної особи, а тому не мають адміністративної процесуальної правоздатності. Належними відповідачами в адміністративних справах щодо дій, бездіяльності та рішень таких комісій є виконавчі комітети відповідних сільських селищних та міських рад» [32].

Необхідно також відзначити, що право на отримання компенсації виникає не тільки на належне майно на праві власності, але й майно, яке перебуває у спільній власності співвласників багатоквартирного будинку. Так, рішенням Харківського окружного адміністративного суду від 04 березня 2024 р. у справі № 520/33823/23 було визнано незаконним рішення Харківської міської ради про відмову в наданні для відновлення об'єкта нерухомого майна (квартири), зокрема, факту пошкодження місць загального користування (сходові клітини, вестибюлі, перехідні шлюзи, позаквартирні коридори, колясочні, кладові, сміттекамери, горища, підвали, шахти і машинні відділення ліфтів, вентиляційні камери та інші технічні приміщення) та/або такий житловий будинок підлягає капітальному ремонту внаслідок пошкоджень. [33]

Проблеми доведення факту знищення або пошкодження в результаті бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України є достатньо актуальними на даний час. Багато громадян залишилось без будь-якого майна у результаті його знищення, проте вони також стикаються з проблеми

отримання компенсації за фактом відсутності правовстановлюючих документів на належно їм майно. Відсутність правовстановлюючих документів може бути викликана втратою цих документів у результаті знищення або пошкодження майна. Відновити дані документи у позасудовому порядку інколи є проблематичним зважаючи, що деякі документи зберігались виключено у паперовому вигляді, а відомості про належність не внесені у відповідні реєстри. Вважаємо, що у випадку неможливості доведення факту належності або знищення (пошкодження) майна таким доказом може бути саме рішення суду про встановлення відповідного факту. Такі заяви можуть розглядатись у порядку окремого провадження у порядку цивільного судочинства, а разі виникнення спору, то такі справи слід розглядати в порядку адміністративного судочинства.

Висновки

Отже, в цілому інститут доказування в цивільному процесі має вирішальне значення для встановлення судової істини та ухвалення законного та справедливого судового рішення. У законодавстві відсутні норми, які закріплюють необхідність використовувати відповідні стандарти доказування при винесенні рішень, однак вважаємо, що у деяких категоріях справ є сенс у процесуальному визначенні певних стандартів доказування, які сторони можуть використовувати як підставу своїх доводів та заперечень.

Традиційна модель доказування, заснована на симетричному розподілі тягаря доказування та класичному розумінні внутрішнього переконання суду, в умовах воєнного стану виявляється недостатньою. Об'єктивна інформаційна асиметрія, втрата документів, відсутність доступу до територій ведення бойових дій зумовлюють необхідність гнучкого підходу до оцінки доказів і застосування пониженого стандарту доказування у справах про встановлення факту знищення або пошкодження майна на непідконтрольних територіях.

У справах цієї категорії доцільним є застосування стандарту *prima facie* як порогового рівня доведеності, за якого достатньо сукупності переконливих первинних доказів для формування обґрунтованого висновку про наявність юридично значущого факту. Такий підхід не заперечує принцип змагальності, а трансформує його відповідно до реалій збройного конфлікту, забезпечуючи баланс між ефективністю судового захисту та процесуальною справедливістю.

Обґрунтовано доцільність перерозподілу тягаря доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої державою, визнаною агресором. У разі встановлення судом достатності первинних доказів зв'язку шкоди із збройною агресією обов'язок спростування факту завдання шкоди або її розміру повинен покладатися на відповідача. Такий підхід відповідає принципам ефективного судового захисту та узгоджується з європейськими стандартами оцінки доказів у ситуаціях структурної нерівності сторін.

Список використаних джерел

1. Грабовська О. О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 472 с.
2. Гетманцев О. В. Предмет доказування у справах за масовими (груповими) позовами. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні : матеріали III Міжнар. наук.- практ. конф., Чернівці, 24–25 жовтня 2019 р.* Чернівецький нац. ун-т, 2019. 336 с.
3. Васильєв С. В. Цивільний процес. Підручник. Київ : Алерта, 2019. 506 с.
4. Виноградова А. І. Доказування у цивільному процесі : до визначення структури та змісту. *Вісник кримінального судочинства.* 2020. № 3–4. С. 140-149. URL: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2020.3-4/140-149>.

5. Постанова Верховного Суду від 12.05.2022 р. у справі № 635/6172/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>.
6. Цивільний Кодекс України. Верховна Рада України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
7. Постанова Верховного Суду від 09.06.2022 р. у справі №759/18854/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104748109>
8. Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons (the Pinheiro Principles), UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, E/CN.4/Sub.2/2005/17, June 2005. URL: <https://www.unhcr.org/media/principles-housing-and-property-restitution-refugees-and-displaced-persons-pinheiro>.
9. Гриценко Л. Визнання права власності та набувальна давність в огляді позицій ВС. *Адвокат Пост*. 2023. URL: <https://advokatpost.com/vyznannia-prava-vlasnosti-ta-nabuvalna-davnist-v-ohliadi-pozytsij-vs-advokat-liudmyla-hrytsenko/>.
10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 3-є вид., перероб. і доп. за ред. О.В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2008. Т. 1. 832 с.
11. Гнатів О. Б. Захист права власності в цивільному праві: дис. ...канд. юрид.наук. Львів, 2014. 202 с.
12. Представники ВС говорили про вдосконалення механізмів підтвердження права власності на зруйноване росією майно. *Верховний Суд*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1598767>.
13. Коструба А. Окреме провадження як форма встановлення правоприпиняючих фактів у цивільних правовідносинах. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. 10 (1). С. 134-142. URL: <https://hal.science/hal-02468636/document>.
14. Бут І.О. Використання стандарту доказування «баланс ймовірностей» у судовій практиці. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 227-233. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/532/504>.
15. Рябченко Ю. Ю. Стандарт доказування цивільному процесуальному праві: постановка проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №2. С. 136-139. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/35>.
16. Луспеник Д. Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. *Верховний Суд*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/622362/>
17. Андронов І.В. Категорія «істина» та обґрунтованість судового рішення в цивільному процесі. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 4. С. 39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2017_4_6.
18. Волкова Н. В. Стандарт доказування «баланс ймовірностей» у цивільному судочинстві: окремі аспекти. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.)* : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2025. Т. 2. С. 145-148. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30505>.
19. Постанова Верховного Суду від 18.03.2020 р. у справі № 129/1033/13. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952196>.
20. Боярчуков М. Стандарти доказування у позовах про стягнення збитків. *Юридична газета*. 23.08.2024р. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/standarti-dokazuvannya-u-pozovah-pro-styagnennya-zbitkiv.html>.

21. Томаров І. Стандарт доказування при доведенні збитків. *Василь Кісіль і Партнери*. 30/01/2020. URL: <https://vkr.ua/publication/standart-dokazuvannya-pri-dovedenni-rozmiru-zbitkiv>.
22. Скупінський О. В., Гніденко В. І. Prima facie докази у практиці ЄСПЛ. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. №1 (39). С. 110-118. DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-110-118>.
23. Hansen, Alexandra Ellen. Facts Before the European Court of Human Rights How does the European Court of Human Rights (ECtHR) contend with facts, and how can principles of scientific method be used to critique the factual analyses by the ECtHR in its case-law? Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2022. 201 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/hansen-2022-facts_before_the_ecthr.
24. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
25. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» № 2217-IX від 21.04.2022 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text/>.
26. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1971, p. 16. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/53/9>.
27. Judgment in Case of Cyprus v. Turkey (Application no. 25781/94). *Європейський суд з прав людини*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/Eng?i=001-59454>.
28. Рішення у справі «Чирагов проти Вірменії» від 16 червня 2015 р. (Заява № 13216/05) : *Європейський суд з прав людини*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Chiragov_v_Vurm.pdf.
29. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» від 04.04.2023 р. № 288-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2023-%D1%80#Text>.
30. Пріоритетні кроки Української Держави після деокупації Криму. *Представництво Президента України в АР Крим*. URL: <https://ppu.gov.ua/documents/prioritytetni-kroky-ukrayinskoji-derzhavy-pislya-deokupatsiyi-krumu/>.
31. Якими можуть бути підходи щодо документів, виданих в окупації? : Аналітична записка. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/093b00c58c2b1f04ee638b1ebb003f9d56a6b639_original.pdf.
32. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 13.08.2024 р. у справі № 400/3394/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120979306>
33. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 04.03.2024р. у справі № 520/33823/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117447797>.